

Узагальнення та оцінки стану розвитку сільських бібліотек

В ході вивчення та аналізу матеріалів дослідження були сформульовані загальні параметри та критерії для узагальнення та оцінки стану розвитку сільських бібліотек. Також для зручності порівняння окремих даних та підготовки висновків використані деякі визначення, що уособлюють суттєві особливості того чи іншого об'єкту вивчення.

1. Оцінка стану поповнення фондів базувалась на прийнятому у фондознавстві положенні про те, що фонд, який правильно розвивається й постійно залишається актуальним, повинен на **30-40%** складатися з документів, виданих в останні 5 років. Ці норми ІФЛА, які, безперечно, носять рекомендаційний характер, в наших сьогоднішніх реаліях прийняти неможливо. Очевидно, з цієї причини російські бібліотекознавці цей показник дещо знижують. Матеріали дослідження також демонструють нереальність міжнародних норм. Тому критерієм для позитивної оцінки рівня надходжень був обраний показник **від 10%**, навіть за умов, що в дослідженні брався період не 5 років, а 7 – з 2005 по 2011 рр. Таким чином, стан надходжень було проаналізовано за такою градацією: надходження, що за 7 років склали: до 5% всього фонду, 5%-10% та більше 10%.

2. **Книгозабезпеченість** населення. Це питання розглядалося з урахуванням рекомендованих бібліотекознавцями норм книгозабезпеченості сільського населення, які становлять **7-9** прим. на одного жителя (Морева О.Н. Документные фонды библиотек и информационных служб. – С-Пб., 2010, с. 99).

Знову ж-таки, враховуючи сьогоднішні реалії бібліотечної галузі, межі норм було розширено. За норму книгозабезпеченості (**К**) умовно прийнятий показник з дисперсією **6-15**. Отже, вивчення даного показника проводилось за такою градацією: **К** до 6, 6-15, 15-20, більше 20.

3. **Передплата**. В ідеалі, як норму, прийнято **10 та більше** назв періодичних видань в рік на одну бібліотеку. Орієнтиром для такого рішення знову ж таки стали, з одного боку, норми, зафіксовані у прийнятій у 2002 р. Програмі поповнення бібліотечних фондів, з іншого – реальний стан передплати, виявлений в ході дослідження.

Мінімальною передплатою вважаємо 1-3 назви в рік на одну бібліотеку.

У подальшому самостійному аналізі цього питання рекомендуємо бібліотекам враховувати кількісний показник населення, яке обслуговує бібліотека. Адже, якщо 5 назв в рік буде більш-менш достатнім для села з населенням до 500 осіб, то для тисячного чи кількатисячного населення цього буде явно недостатньо. Таких прикладів по Україні чимало. Не варто у вирішенні питання передплати використовувати принцип зрівнялівки.

4. В ході аналізу стану бібліотек було визначено, що книгозбірні, які функціонують в селах з населенням до 500 осіб та з населенням від 500 і до кількох тисяч, мають деяку специфіку, що особливо відстежується у питанні книгозабезпеченості населення.

Зроблений нами поділ продиктований існуючими соціальними нормативами, згідно з якими у населеному пункті, де проживає більше 500 осіб, бібліотека повинна бути, а отже вона повинна відповідати і певним вимогам бібліотечного обслуговування, потребам користувачів, мати нормальний фізичний стан тощо. Бібліотеки, які відкриті у селах з меншим населенням, працюють якби поза нормами, на вимогу місцевої громади і на рівні можливостей цієї громади. Тобто до них важко пред'являти ті ж вимоги, що і до бібліотек, які відкриті на законній основі. Але таких бібліотек чимало, вони мають повне право на своє існування, тим паче, що у більшості своїй українські села, крім західного регіону, – це села невеликі.

В матеріалах дослідженні прийняті такі визначення:

«велике» село – це село з населенням більше 500 осіб,

«маленьке», «мале» село – село з населенням до 500 осіб,

«велика» бібліотека – та, що знаходиться у «великому» селі,

«маленька» бібліотека – відповідно у «маленькому» селі.

Порівняння результатів досліджень 2007 та 2012 років (Табл. 1, 2) фіксує певні зміни, що відбулись в сільському секторі області та системі бібліотечного обслуговування. Відмічається незначне скорочення сільських поселень з 909 до 905 та суттєве зменшення сільського населення – на 26 тис.

На цьому фоні були закриті 6 книгозбірень, що однак негативно не вплинуло на рівень охоплення сільських жителів бібліотечним обслуговуванням. Навпаки, населення, що не мало ніяких форм бібліотечних послуг, стало менше. Але це абсолютно об'єктивно пояснюється значним скороченням населення.

Зросла частка децентралізованих бібліотек: було 27% стало 33%.

Дещо погіршився фізичний стан книгозбірень. Більше (47%) потребують ремонту (було 18%). Зовсім трохи покращився стан опалення, суттєво на краще вирішено проблему освітлення.

Щодо відстаней, які віддаляють села від найближчої бібліотеки, то відчутно знизилась частка поселень, які знаходились на відстані до 5 км (з 69% до 55%), і зросла кількість сіл більш далекого розташування (від 5 км і більше).

1. **«Великі» села, де відсутні бібліотеки.** Таких сіл 6, причому в 5 з них немає ніяких форм бібліотечного обслуговування:

– с. Сонячне, Запорізький р-н, Сонячна с/рада. Жителів 609, з них дітей до 15 р. – 118 (19%). Відстань до найближчої СБ – 10 км.

– с. Сонячне, Запорізький р-н, Володимирівська с/рада. Жителів 1583, з них дітей – 316 (20%). Відстань до найближчої СБ – 2 км.

– с. Степанівка Перша, Приазовський р-н. Жителів 633, з них дітей – 63 (10%). Відстань – 1 км.

– с. Вільноандріївське, Вільнянський р-н. Жителів 856, з них дітей – 63 (7%). Відстань – 5 км.

– с. Богатирівка, Вільнянський р-н. Жителів 1350, з них дітей – 298 (17%). Відстань – 3 км.

Лише в с. Біленьке Перше Запорізького р-ну (828 жителів) є бібліотека-пересувка.

2. У 9 селах з населенням 400-500 осіб немає жодних форм бібліотечного обслуговування. Між тим, як в окремих населених пунктах дитяче населення складає до 27%. Відстань до найближчого села, де таке обслуговування є, в середньому становить 6 км. Для 3-х сіл ця відстань сягає 9-11 км.

Найбільша кількість таких фактів фіксується у Вільнянському районі.

3. Найбільш поширеною нестационарною формою бібліотечного обслуговування в області є бібліотечний пункт. Завдяки йому бібліотечні послуги надаються у 64% сіл, в яких відсутня бібліотека. У решті бібліотеки діють такі форми, як книгоношення (26%) та бібліотечні пересувки (10%).

4. У 18 селах функціонують і бібліотека, і бібліотечний пункт. В 11 з цих сіл населення становить менше 500 осіб, що викликає законне питання: навіщо в маленькому селі, крім бібліотеки, ще й не стаціонарні форми? Наприклад, у Розівському районі в с. Солодководне (352 жителів) разом з СБ відкриті ще 5 (!) бібліотечних пунктів. В селах Карла-Лібкнехта (319 осіб) та Кузнецівка (293 особи) працюють по 2 пункти. Така організація бібліотечного обслуговування здається не раціональною.

5. Книгозабезпеченість (К) населення (Табл. 8).

Середній показник книгозабезпеченості по області становить 9. Амплітуда дисперсії цього показника – від 1 до 95.

К до 6 фіксується в 70, або 19% б-к,

К 6-15 – в 199, або 53% б-к,

К 15-20 – в 50, або 13% б-к,

К більше 20 – в 59, або 15% б-к.

Книгозабезпеченість більше ніж половини бібліотек (53%) відповідає умовній нормі дослідження.

К більше 15, яка зафіксована в 28% СБ, є меншою, ніж відповідний середній показник по Україні, що свідчить про більш-менш налагоджену роботу з фондами щодо списання застарілої літератури.

Подальший докладний аналіз стану бібліотечних фондів показує, що норма будь-якого показника, у т.ч. **К**, далеко не завжди говорить про їх належний розвиток.

6. Надходження 2005-2011 рр. (Табл. 8).

Середній показник надходжень по області дорівнює 6% (з дисперсією від 0,5% до 51%). Надходження 2005-2011 рр. склали до 5% фонду бібліотек у половині (189) сільських книгозбірень. У 122 б-ках (32%) надходження

становили 5-10%. Таким чином, переважна більшість бібліотек області – 312 (82%) не мали змоги якісно та повноцінно розвивати (поповнювати, оновлювати) свої фонди.

Надходження, що становили 10-20% всього фонду, зафіксовані у 52 б-ках області (14%). Лише у 14 книгозбірнях (4% всіх сільських бібліотек) надходження становили більше 20%.

Одна бібліотека за період 2005-2007 рр. не отримала жодного видання. Інші її показники тільки підтверджують низький рівень її розвитку. Це бібліотека с. Світлодолинське Мелітопольського р-ну. 514 жителів, з них дітей – 77 (15%). У 2010-2011 рр. не було ніякої передплати. Книгозабезпеченість 13. Бібліотека потребує ремонту, відсутні опалення та освітлення.

Аналіз показників книгозабезпеченості та надходження 2005-2011 рр. показує парадоксальність у розвитку (а скоріше, не розвитку) бібліотечних фондів.

Ідеальна книгозабезпеченість 7-9 прим. на одного сільського жителя є нормою за умов, що фонди бібліотек постійно оновлюються, поповнюються новою літературою, здатні забезпечити сучасні потреби користувачів.

Дослідження показує, що ця норма книгозабезпеченості, яка виявлена в 51 СБ, є в основному штучною. Ці бібліотеки мали незначні надходження протягом 2005-2011 рр. (до 10%). Фонди, вочевидь, не чистили, не списували стару літературу, і таким чином утримувалась норма книгозабезпеченості. Фактично ця норма може бути прийнятною лише в 14 бібліотеках, де частка надходжень 2005-2011 рр. становила більше 10%.

Норма книгозабезпеченості у разі, коли робота по списанню не проводиться, а надходження 2005-2011 рр. становлять до 5% всього фонду, по суті нічого не варта. Вона лише суто статистично фіксує факт наявності 7-9 примірників старих видань на одного жителя.

7. Передплата (Табл. 8). Передплату отримують майже 90% СБ. Середня к-ть видань в одній бібліотеці у 2011 р. становила 9.

3 378 б-к – 45 не мали нічого (12%)

1-3 назви – 60 б-к (16%)

4-9 назв – 154 б-к (41%)

10 та більше – 119 б-к (31%)

Найбільш типовою є передплата 4-9 назв. Майже кожна третя СБ одержує 10 та більше назв періодичних видань, що є одним з кращих показників по Україні.

8. Характеристика стану фонду.

В цілому картина дуже різнобарвна.

Переважна більшість бібліотек області – 312 (82%) не мали змоги якісно та повноцінно розвивати (поповнювати, оновлювати) свої фонди, адже надходження за 2005-2011 рр. складали в них до 10%, при цьому до 5% мали 189 бібліотек, тобто половина всіх книгозбірень.

Зафіксована в області середня книгозабезпеченість **9** (що є ідеалом), на практиці, не є показником оптимально сформованих фондів. Оскільки, по-перше, має велику дисперсію – від 1 до 95, по-друге часто фіксується в бібліотеках, які за відсутності надходжень просто не списують стару літературу і штучно підтримують показник **К**. Тож, якщо **К** перевищує **15**, можна говорити про застарілі фізично й морально фонди. Таких прикладів – 109 бібліотек (28%).

Типовою є передплата у 4-9 назв. Це простежується в 41% СБ. Третина бібліотек має дуже пристойну передплату – 10 та більше назв, що дозволяє певним чином перекривати низькі надходження і в такий спосіб актуалізувати інформаційні ресурси. Особливо чітко це простежується в бібліотеках, надходження яких за 7 років становили менше 10% фондів, а от передплата у 2011 р. була 10 та більше назв. Таких книгозбірень 93, або кожна четверта СБ. Найбільше таких ситуації зафіксовано у Гуляйпільському, Приазовському та Василівському районах. Причому в цьому останньому таких бібліотек 16 із 21.

Таким чином, можна говорити про намагання СБ актуалізувати фонди за рахунок періодичних видань в умов недостатнього комплектування книжковими виданнями.

Кожний показник, що відображає становище бібліотеки, будь-то поповнення фондів чи фізичний стан закладу, розглянутий окремо, не дає загальної картини рівня розвитку тієї чи іншої книгозбірні. Лише сукупність всіх цих ознак відповідно до визначених вимог здатна об'єктивно охарактеризувати бібліотеку.

Тому на наступному етапі дослідження сільські бібліотеки розглядалися на основі сукупності таких показників, як надходження 2005-2011 рр., книгозабезпеченість населення, обсяги передплати та фізичний стан приміщень. Такий підхід дозволив поділити бібліотеки за рівнем розвитку на умовні чотири групи: перспективну, регресивну, основну та інші СБ (**Табл. 9, Табл. Excel**).

Першу групу, перспективну, складають бібліотеки, що розвиваються, мають позитивні, відповідні між собою показники. Вони відповідають сукупності всіх або кількох наступних вимог:

- надходження 2005-2011 рр. – від 10% фонду і більше,
 - передплата – від 5 назв і більше,
 - книгозабезпеченість населення – 6-15 (може дещо коливатись, але за наявності інших вимог),
 - фізичний стан нормальний або потребує ремонту, відсутність аварійних приміщень,
 - обов'язково є освітлення,
 - опалення може бути відсутнім, але за наявності всіх інших умов.
- Можливі варіанти: потребує ремонту, але є опалення, і навпаки.

До цієї групи можна віднести **19** бібліотек області, що становлять **5%** всіх сільських книгозбірень. Більшість цих бібліотек (**70%**) знаходяться у складі ЦБС. В основному це бібліотеки великих сіл.

Наприклад, бібліотеки сіл:

Село	Населення	% надходж. 2005-2011 рр.	К	Передпл. 2011 р.	Фізичний стан	Опален.	Освітл.
Довге Чернігів.р-ну	531	26%	14	23	норм.	є	є
Підгірне Василівськ.р-ну	888	14%	9	26	норм.	ні	є
Роботине Токмацьк. р-ну	347	12%	15	17	норм.	ні	є

До **другої групи, регресивної**, відносимо бібліотеки, які розвиваються дуже слабо або знаходяться у стані стагнації. Їх характеризують такі сукупні показники або більшість з них:

надходження 2005-2011 рр. – до **5%** фонду,

відсутність передплати за 2010-2011 рр. (особливо за 2011 р.), або одна назва,

відсутність опалення або освітлення,

потреба в ремонті, аварійні приміщення; типова ситуація: потрібен ремонт + відсутність опалення (освітлення),

книгозабезпеченість за усіх попередніх умов може бути різною – маленькою (до 5), великою (більше 30), або навіть N.

В цю групу попадають **57** бібліотек, або **15%** книгозбірень області. З них **40** бібліотек (або **70%**) є децентралізованими.

Прикро, що більшість бібліотек цієї групи (**37**) розташовані у великих селах з населенням від **500** до **7700** осіб. Відсоток дітей до **15** років в багатьох з них (**46%**) значний – від **15%** до **35%**. Надходження за **2005-2011** рр. в бібліотеках цих сіл складає від **0%** до **7%**. Одна з бібліотек за цей період не мала жодних надходжень (с. Світлодолинське Мелітопольського району). Таке «поповнення» фондів відбувається на фоні майже повної відсутності передплати. Книгозабезпеченість населення є вкрай різною – від **0,9** до **25**, але більше наближається до помірної.

Фізичний та технічний стан бібліотек у великих селах є часто незадовільним. Майже половина з них потребують ремонту, половина немає опалення, **8** бібліотек працюють без освітлення. **5** книгозбірень не мають ані опалення, ані освітлення і потребують ремонту.

Бібліотеки решти сіл (**34%**) з населенням до **500** осіб мають схожі показники з бібліотеками великих поселень, крім книгозабезпеченості. В маленьких селах вона значно більша і коливається від **13** до **94**, характеризується надмірністю, що свідчить про перевантаження фондів застарілими виданнями. Очевидно колись це були села з великим населенням, і бібліотечний фонд певним чином відповідав нормальній

книгозабезпеченості. Згодом населення скорочувалось, а фонди не чистились, тож на сьогодні це, вочевидь, склади старих книжок.

Бібліотеки маленьких сіл (їх 20), що потрапили до другої групи, певним чином знаходяться у зоні ризику. Адже, враховуючи кількість населення (що продовжує зменшуватися) та загальний стан бібліотек (фонди і приміщення), можна прогнозувати їх скоріє закриття. Лише зміни на краще зможуть зупинити цю руйнацію.

Абсолютно неприпустимим є приклад бібліотеки с. Петрівка Гуляйпільського району. Тут при населенні у 77 осіб фонд бібліотеки становить 7282 прим., що забезпечує книгозабезпеченість 94 прим. (в основному застарілих документів) на одного жителя. Всі ці томи зберігаються в неопалювальному приміщенні. Надходження за 2005-2011 рр. тут становили 1,7! Можливо, дещо спасає ситуацію передплата у 8 назв.

Вивчення питання належності бібліотек другої групи конкретним райрадам показує певну закономірність: більшість сіл, а отже і більшість бібліотек даної групи (35 з 56) знаходяться у Мелітопольському, Куйбишевському, Михайлівському та Розівському районах. В останніх трьох бібліотеки децентралізовані і переважно всі вони характеризуються слабким рівнем розвитку.

Третя група – основна (найбільша) група бібліотек. До неї відносяться бібліотеки, в яких показники розвитку можуть мати велику дисперсію, але в сукупності всіх вимог свідчать про невеликий, нерівномірний, але розвиток.

Бібліотеки цієї групи об'єднують такі сукупні характеристики:

надходження 2005-2011 рр. – від 1% фонду,

передплата – від 1 назви,

освітлення – обов'язково,

відсутні аварійні приміщення,

за наявності названих умов книгозабезпеченість повинна бути не менше 3 (*виключення зроблено для бібліотек, яких в селі кілька; в них книгозабезпеченість однієї бібліотеки може бути і меншою, але сумарно по всім книгозбірням цей показник буде пристойним*), максимальне значення – 40.

До даної групи увійдуть бібліотеки, чиї показники відповідають середнім показникам по області.

У Запорізькій області основну групу становлять **269, або 71%** бібліотек.

Третя група представляє основну (найбільшу) групу бібліотек. До неї відноситься **269 (71%)** бібліотек. Їх надходження становлять від 1% до 25% фонду, книгозабезпеченість для більшості бібліотек – 6-20.

В третю групу увійшли бібліотеки, що потребують ремонту та не мають освітлення, оскільки їх чимало і у загальній кількості бібліотек.

Четверта група – інші. До неї потрапляють бібліотеки, які не увійшли до попередніх трьох, тому що відзначаються дещо дивними показниками, які викликають чимало запитань, а в деяких випадках є нелогічними та невідповідними між собою.

До цієї групи входять **33 б-ки, або 9%** СБ області.

Суперечливі дані цих бібліотек стосуються наступних позицій:

- надходження та передплата сусідують з вкрай незадовільним фізичним станом (потреба у ремонті, відсутність опалення, освітлення);
- велика книгозабезпеченість (більше 20) в бібліотеках маленьких сіл на фоні незначних надходжень, пристойної передплати та відсутності опалення;
- незадовільний фізичний стан «великих» бібліотек на фоні невеликої **К** та пристойних надходженнях та ін.

Наприклад, бібліотеки сіл:

Село	Населення	% надходж. 2005-2011 рр.	К	Передпл. 2011 р.	Фізичний стан	Опален.	Освітл.
Вел. Знам'янка Кам.-Дніпров.р-ну	7792	13,5%	0,9	0	норм.	так	так
Новояківлівка Орхівського р-ну	462	19%	3,5	7	ремонт	ні	ні
Зелене Новомиколаївського р-ну	169	6%	52	3	ремонт	ні	так

Порівняльна характеристика бібліотек маленьких та великих сіл (Табл. 10).

В області нараховується 905 сіл, в яких є населення. Багато малонаселених сіл. Так, у 659 населених пунктах (72% всіх сіл) мешкає до 500 осіб. При цьому у 116 таких селах є бібліотеки. Таким чином, третина усіх сільських книгозбірень знаходиться саме в маленьких селах.

У решті сіл (256) проживає від 500 осіб, які обслуговують 262 публічні бібліотеки. В 6 великих селлах бібліотек немає.

При всіх інших більш-менш рівних характеристиках «маленькі» бібліотеки суттєво відрізняються від «великих» високим показником книгозабезпеченості. Так, 40% (46) «маленьких» б-к мають К більше 20, а серед «великих» бібліотек таких лише 5% (13). Подібне переваження фондів у сукупності з іншими показниками відносить значну частину «маленьких» бібліотек до «регресивних» та «інших».